

КРИТЕРІЇ РОЗУМНОСТІ СТРОКІВ ЯК СКЛАДОВА ПРИНЦИПУ РОЗУМНОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

CRITERIA OF REASONABILITY OF TERMS AS A COMPONENT OF THE PRINCIPLE OF REASONABILITY IN CIVIL PROCEEDINGS

Бойко В.В., аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
Національна академія внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню критеріїв розумності строків як складової принципу розумності в цивільному судочинстві. Констатовано, що розумний строк розгляду справи більшою мірою є концептом, комплексним оціночним поняттям, зміст якого розкривається лише через оцінку відповідних критеріїв, напрацьовані ЄСПЛ і які до цих пір не знайшли належного відображення в цивільному законодавстві. Зокрема: складність (комплексність) справи, поведінка заявника, поведінка державних органів та значущість питання (справи) для заявника. Встановлено, що оціночне поняття «розумний строк розгляду справи судом» неможливо ні наповнити змістом, ні застосувати «відірвано» від обставин конкретної справи без оцінки різноманітних факторів, пов'язаних з питаннями факту. Також в обов'язковій прив'язці до правових аспектів, процесуальної поведінки учасників справи, державних органів та самого суду в цій, конкретній справі. У законодавстві немає і не може бути єдиного, шаблонного набору критеріїв, який би слугував такою собі «формулою», застосувавши яку можна було б зробити висновок про те чи розумна тривалість розгляду справи, чи ні. Цей висновок впливає і з самої суті оціночного поняття як такого, і з практики ЄСПЛ за результатами розгляду справ за заявами про порушення ст. 6 Конвенції. Спростовано твердження про те, що при визначенні тривалості проміжку часу, протягом якого суд зобов'язаний вирішити справу, неможна використовувати оціночні поняття, а закріплення на галузевому рівні вимоги щодо «розумного строку» судового розгляду призвело, по суті, до невизначеності строку, протягом якого суд зобов'язаний розглянути справу. Аргументовано, що така позиція хибна, оскільки побудована на змішуванні поняття «процесуальний строк» як класичного процесуального інституту та поняття «розумний строк розгляду справи судом» як правового концепту, засади, принципу здійснення цивільного судочинства. Доведено, що оціночне поняття «розумний строк» хоч і не встановлює чіткого проміжку часу, протягом якого суд зобов'язаний виконати покладені на нього обов'язки, але це поняття має інше значення та інше призначення, в тому числі й процесуальне. Тому поняття «розумний строк» розгляду справи не може і не повинно встановлювати чітких темпоральних меж учинення тих чи інших процесуальних дій, у тому числі й установлювати чіткий графік виконання суддею процесуальних обов'язків, адже такі межі встановлюються процесуальними строками в класичному їх розумінні.

Ключові слова: принцип розумності, критерії розумного строку, складність (комплексність) цивільної справи, поведінка заявника, поведінка державних органів, значущість питання (справи) для заявника.

The article is devoted to the study of the criteria of reasonableness of time as a component of the principle of reasonableness in civil proceedings. It has been stated that reasonable time for consideration of the case is more of a concept, a complex value concept, the content of which is revealed only through the assessment of the relevant criteria developed by the ECHR and which have not yet been properly reflected in civil law. In particular: The complexities (comprehensive nature) of the case, the applicant's conduct, attitude of public authorities and the significance of the issue (case) for the applicant. It has been established that the notion of "reasonable time for consideration of a case by a court" it is neither possible to fill in the content nor to apply «severed» from the circumstances of a particular case without assessing various factors related to the facts. Besides, obligatory are the connection to the legal aspects, procedural behavior of the participants in the case, state bodies and the court itself in this particular case. There is no and cannot be a single, standard set of criteria in the legislation that would serve as a kind of "formula", using which it would be possible to conclude whether the duration of the case is reasonable or not. This conclusion follows both from the very essence of the evaluation concept as such, and from the practice of the ECHR based on the results of consideration of cases on allegations of violation of Article 6 of the Convention. The assertion that it is not possible to use evaluative concepts in determining the period of time, during which court is obliged to decide a case, has been refuted, and fixing at the branch level the requirement for a «reasonable time» of court proceedings has led, in essence, to uncertainty of the time within which the court must hear the case. It has been argued that this view is incorrect, as it is based on mixing the concept of "procedural term" as a classical procedural institution and the concept of "reasonable time of trial" as a legal concept, principle of civil proceedings. It has been demonstrated that the concept of "reasonable time" does not establish a clear period of time during which the court is obliged to perform its duties, but this concept has different meaning and purpose, including procedural one. Therefore, the notion of "reasonable time" for consideration of a case cannot and should not establish clear temporal limits for the performance of certain procedural actions, including a clear schedule for a judge to perform procedural duties, as such limits are set by procedural terms in their classical sense.

Key words: reasonableness principle, reasonable time criteria, complexity of civil case, applicant's conduct, conduct of state bodies, significance of the issue (case) for the applicant.

Постановка проблеми. Принцип розумності як міжгалузевий принцип права найбільш повно проявляється в цивільному процесуальному праві. Він містить в собі обов'язок судді при здійсненні правосуддя використовувати не тільки норми права (матеріального і процесуального), але і керуватися розумом, накопиченими професійними і загальнокультурними знаннями, надавати оцінку діям, доказам тільки після інтелектуального осмислення [8, с. 43–44]. Цивільне судочинство характеризується найбільш широким застосуванням аналогії закону і аналогії права (а також субсидіарного застосування норм ЦПК України, яку інколи називають процесуальною аналогією). Найчастіше окремо взята норма права не може повністю відобразити той істинний сенс, який законодавець хотів донести до правосудствувачів, чимало положень нормативних актів утворюють єдину ідею саме у взаємозв'язку. І тільки принцип розумності, застосований суддею

в конкретному випадку, слугуватиме засобом пізнання ідеї законодавця у всій повноті і відображати правильну практичну дію права.

Категорія «розумний строк» розгляду справи судом як оціночне поняття доцільним розкрити через відповідні критерії «розумності строків», що і визначаємо як мету цієї статті. Ці критерії не знайшли належного відображення у вітчизняному цивільному законодавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Розумний строк розгляду цивільної справи як складова частина права на справедливий суд за ст. 6 Конвенції досліджувався значною кількістю вчених. Більш вужче, а саме критерії визначення розумних строків розгляду справ у практиці ЄСПЛ, так само були предметом дослідження, зокрема, Гончаренко О.А. [3], Лагути В.О. [9], Гуйвана П.Д. [4], Солдатського В. [15], Пахлевандзе А. [11], Ягунова Д. [18], Цувіної Т.А. [17], та інших. За результатами

вивчення такого роду досліджень, стає очевидним, що за відсутності в законодавстві визначення поняття «розумний строк розгляду справи» та вказівки на конкретний порядок обчислення строку, щоб він був «розумним», немає іншого шляху, ніж досліджувати концепт «розумного строку судового розгляду» через призму ст. 6 Конвенції та відповідної релевантної практики ЄСПЛ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розумний строк розгляду справи судом це – конституційна засада, принцип судочинства, який має застосовуватися щоденно судами в практичній діяльності, а тому вимагає якщо й не чіткого визначення поняття (а, на нашу думку, це є недоцільним у силу специфічних, притаманних оціночним поняттям, характеристик), то внесення певної визначеності, виявлення факторів, які підлягають урахуванню та оцінці судом. Про це наше подальше дослідження. У пошуку цих факторів, критеріїв ми цілком солідарні з тими науковцями, які орієнтуються на ті критерії визначення розумних строків розгляду справ, що їх напрацював у своїй практиці ЄСПЛ, адже розгляд судом справи в розумний строк є складовою права на справедливий суд згідно зі ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основних свобод, гарантувати яке Україна зобов'язалася на національному рівні. А принцип здійснення правосуддя в розумні строки є також принципом цивільного процесу Європейського Союзу [6, с. 141-142], гармонізації з яким Україна прагне в перспективі. Крім того, слід урахувати, що запровадження у вітчизняній правовій системі міжнародно-правових стандартів передбачає не тільки вивчення закономірностей розвитку світової правової практики, окремих правових «сімей», національних правових систем з урахуванням українських національних правових традицій, а й осмислення правової ідеології, що супроводжує ці загальноєвропейські підходи. Для того, щоб визначити, чого вимагають «справедливість» і «розумність», слід звертатися до тлумачення загальноєвропейських принципів права, сучасних правових поглядів, враховуючи реальні соціальні й приватні інтереси [10, с. 16].

Тут насамперед варто зауважити, що ЄСПЛ неодноразово наголошував, що п. 1 ст. 6 Конвенції покладає на держави обов'язок організувати свої судові системи так, щоб суди могли розглядати справи в розумні строки. І хоча поняття строку безумовно пов'язане з певним кількісним виміром проміжків часу, ЄСПЛ ніколи не вважав своєю метою визначення меж розумності строків судового розгляду за допомогою кількісних показників. Навпаки, висновок про те, чи може вважатися розумною тривалість певного судового розгляду, ЄСПЛ визначав у кожній конкретній справі та виходячи з конкретних обставин [17, с. 96]. Унаслідок такого підходу, з часом у практиці ЄСПЛ викристалізувався певний набір критеріїв, на які слід звертати увагу та які слід оцінювати для того, щоб зробити висновок про розумність тривалості судового розгляду.

Основні такі критерії, які їх виділяє за наслідками аналізу практики ЄСПЛ, наприклад, Гончаренко О.А., наступні: комплексність справи, поведінка заявника та поведінка відповідних державних органів [3, с. 128]. Лагута В.О., Дяченко С.В., Кисла К.О. також називають такі критерії: складність справи, поведінка заявника, поведінка державних органів, та, додатково, додають як критерій і значущість питання для заявника [9, с. 328, 5 с. 115].

Так, під складністю (комплексністю) справи (перший критерій) розуміють наявність обставин, що утруднюють розгляд справи, куди можна зарахувати: кількість учасників справи; кількість доказів, якими вони обґрунтовують ті чи інші обставини; кількість питань, які можуть бути об'єднані в одному провадженні [7, с. 115], кількість свідків, можливість об'єднання справ, вступ у процес нових учасників [11, с. 85] тощо. Складність справи може бути пов'язана як з питаннями факту, так і з правовими аспектами, зокрема: характером фактів, які потрібно встано-

вити, кількістю питань, що розглядаються в межах однієї справи, віддаленістю з точки зору простору та часу між подіями та фактами, що розглядаються, та процесом судочинства; кількістю свідків та інших аналогічних проблем, пов'язаних зі збором показань свідків, міжнародними факторами тощо [9, с. 329].

Другий критерій – поведінка заявника, під якою розуміється його бажання прискорити справу [11, с. 85] з додержанням приписів національного законодавства, його, заявника, належна поведінка, яка не повинна становити умисного затягування розгляду справи [3, с. 128]. Цей критерій означає, що сам заявник, тобто особа, яка звернулася до суду за захистом своїх прав, повинен демонструвати готовність брати участь на всіх етапах розгляду справи, які безпосередньо його стосуються, утримуватися від використання заходів, що затягують провадження у справі, а також максимально використовувати всі засоби внутрішнього законодавства для пришвидшення процедури слухання [9, с. 329].

Третій критерій – поведінка державних органів (в тому числі й самого суду), означає, що державні органи, задіяні в цивільному процесі, так само мають сприяти оперативному розгляду справи [7, с. 115], адже саме їх поведінка найчастіше призводить до затягування справи, про що свідчать, наприклад, рішення ЄСПЛ у справах «Войтенко проти України» від 29 червня 2004 року, «Паскал проти України» від 15 вересня 2011 року, «Буров проти України» від 17 березня 2011 року, «Ізетов проти України» від 15 вересня 2011 року та ін. [9, с. 329]. Причиною порушення строків судового розгляду, та як наслідок розумного строку розгляду справи судом, може бути порушення строків відкриття провадження в справі, призначення і проведення судового засідання, призначення справи до судового розгляду, безпідставні численні відкладення розгляду справи, порушення строків виконання судових рішень, перерви в судових засіданнях у зв'язку із затримкою надання або збирання доказів з боку держави, затримки з вини канцелярії суду або інших адміністративних органів, відстрочки, пов'язані з передачею справ з одного суду до іншого, затримки з доведенням рішень суду до відома сторін, а також з підготовкою та проведенням перегляду справ. У деяких випадках затримки викликані перевантаженням судової системи [9, с. 330].

Четвертий критерій – значущість питання для заявника, означає необхідність оцінки ступеня важливості для конкретного заявника того питання, що розглядається судом, до того рівня, що вимагає оперативного прийняття рішення з цього питання, у порівнянні з іншими подібними справами. Так, наприклад, ЄСПЛ відмічає, що без зволікань мають розглядатися справи про піклування про дітей, трудові спори, справи пов'язані з травматизмом [9, с. 330]. Значущість питання для заявника може обґрунтовуватися не лише категорією спору, але й суто суб'єктивними факторами (вік заявника, стан його здоров'я тощо). Наприклад, у рішенні ЄСПЛ у справі «Дульський проти України» від 01 червня 2006 року Суд зауважив (п. 83), що провадження у справі мало для заявника безспірно велике значення, особливо якщо брати до уваги той факт, що заявникові було більше сімдесяти років, коли він уперше подав позов до суду. Відповідно важливість предмета спору для заявника полягала у швидкому розгляді його позову [13].

Дослідивши викладені вище критерії, доходимо висновку, що оціночне поняття «розумний строк розгляду справи судом» неможливо ні наповнити змістом, ні застосувати «відірвано» від обставин конкретної справи, яка розглядається судом, без оцінки різноманітних факторів, пов'язаних як з питаннями факту, так і з правовими аспектами, процесуальною поведінкою учасників справи, державних органів та самого суду в цій, конкретній справі. При цьому, в законодавстві немає і, ми впевнені, не може бути єдиного, шаблонного набору критеріїв, який би слу-

гував такою собі «формулою», застосувавши яку можна було б зробити висновок про те чи розумна тривалість розгляду справи, чи ні. Цей висновок впливає і з самої суті оціночного поняття як такого, і з практики ЄСПЛ за результатами розгляду справ за заявами про порушення ст. 6 Конвенції.

Звісно, вказаний підхід до застосування поняття «розумний строк розгляду справи судом» не є простим і очевидним. Він вимагає передусім від суддів, які розглядають цивільні справи, не лише знання, розуміння та застосування релевантної практики ЄСПЛ, в якій розкривається суть критеріїв дотримання «розумного строку розгляду справи», але й неухильного слідування приписам національного цивільного процесуального законодавства, високого рівня організації власного трудового процесу, грамотного планування власного робочого часу, налагодження якісної взаємодії та забезпечення організації роботи так званого «офісу судді» (помічник і секретар судового засідання), здійснення постійного контролю за ними і т.ін. Тому очевидно, що простіше було б або прибрати це оціночне поняття з ЦПК України, або дати йому чіткі й зрозумілі межі в законодавстві.

Деякі вчені підтримують цю ідею. Наприклад, Сакара Н.Ю., висловлюється категорично: оціночне поняття «розумний строк» не дає можливості чітко встановити проміжок часу, протягом якого суд зобов'язаний виконати покладені на нього обов'язки, внаслідок чого застосування процесуальних механізмів, за допомогою яких особи, які беруть участь у справі, могли б вплинути на поведінку судді у разі затягування розгляду справи, стає неможливим, оскільки невідомо чи було допущено порушення строку чи ні. Учена заявляє, що при визначенні тривалості проміжку часу, протягом якого суд зобов'язаний вирішити справу, неможна використовувати оціночні поняття, оскільки цивільний процес як форма здійснення правосуддя у цивільних справах вимагає чіткої регламентації не лише послідовності вчинення процесуальних дій, а й часу їх проведення. На її думку, закріплення на галузевому рівні вимоги щодо «розумного строку» судового розгляду призвело, по суті, до невизначеності строку, протягом якого суд зобов'язаний розглянути справу, не створило реальних умов для додержання цього строку, оскільки, по-перше, як вже зазначалося, залишається незрозумілим, яким має бути строк розгляду справи, тобто до якого моменту він є розумним, а по-друге, чинне законодавство України не передбачило жодних наслідків порушення розумних строків судового розгляду, а також шляхів поновлення, і, як наслідок, способів захисту права на розгляд справи протягом такого строку [14, с. 87-88].

Хоча такі твердження не позбавлені логіки, ми з таким підходом не можемо погодитися. На нашу думку, така позиція хибна, оскільки побудована на змішуванні поняття «процесуальний строк» як класичного процесуального інституту та поняття «розумний строк розгляду справи судом» як правового концепту, засади, принципу здійснення цивільного судочинства.

Справді, оціночне поняття «розумний строк» не встановлює чіткого проміжку часу, протягом якого суд зобов'язаний виконати покладені на нього обов'язки. Але це поняття має інше значення та інше призначення, в тому числі й процесуальне, тому поняття «розумний строк» розгляду справи не може і не повинно встановлювати чітких темпоральних меж учинення тих чи інших процесуальних дій, у тому числі й установлювати чіткий графік виконання суддею процесуальних обов'язків, адже такі межі встановлюються процесуальними строками в класичному їх розумінні.

Так, згідно ст. 120 ЦПК України строки, в межах яких вчиняються процесуальні дії, встановлюються законом, а якщо такі строки законом не визначені, – встановлюються судом. Унаслідок цього ЦПК України містить

значну кількість норм, у яких втілюється класичний правовий інститут процесуального строку, та якими встановлюється конкретний час учинення чи проведення тієї чи іншої процесуальної дії. Наприклад: строки подання доказів (ст. 83 ЦПК України), строк подання позовної заяви після звернення з заявою про забезпечення доказів (ст. 116 ЦПК України), строк надання зустрічного забезпечення (ст. 156 ЦПК України), строк подання заяви про скасування судового наказу (ст. 170 ЦПК України), строк подання відзиву на позов, відповіді на відзив та заперечення на відповідь на відзив, пояснення третьої особи (ст. ст. 178-181 ЦПК України), строк усунення недоліків позовної заяви (ч. ч. 2, 3 ст. 185 ЦПК України), строк повернення судом позовної заяви (ч. 5 ст. 185 ЦПК України), строк проведення урегулювання спору за участю судді (ст. 205 ЦПК України) і т.ін.

Крім того, ЦПК України регламентує часові межі проведення судом підготовчого провадження, установлюючи, що підготовче провадження має бути проведене протягом шістдесяти днів з дня відкриття провадження у справі. У виняткових випадках для належної підготовки справи для розгляду по суті цей строк може бути продовжений не більше ніж на тридцять днів за клопотанням однієї із сторін або з ініціативи суду (ч. 3 ст. 189 ЦПК України).

Стосовно темпоральних меж судового розгляду справи по суті судом першої інстанції, ст. 210 ЦПК України прямо визначає, що суд має розпочати розгляд справи по суті не пізніше ніж через шістдесят днів з дня відкриття провадження у справі, а у випадку продовження строку підготовчого провадження – не пізніше наступного дня з дня закінчення такого строку. Суд розглядає справу по суті протягом тридцяти днів з дня початку розгляду справи по суті. Як слушно зауважує Гуйван П. Д., посилаючись на думки Білик Л. Д., Рожнова О. В. та Банчука О., власне кожна процесуальна дія має свою тривалість, яку можна визначити як цивільно-процесуальний строк [4, с. 221]. Взагалі, характерною ознакою судових проваджень та судочинства є темпоральність, яка означає, що процесуальні дії суду та учасників цивільного процесу мають здійснюватися лише в межах відповідних стадій судочинства, у встановлених послідовності, впродовж певного часу, зокрема, визначених процесуальних строків для сторін, інших осіб, які беруть участь у справі, та строків судової діяльності, встановлених законом для суду [19, с. 3]. При цьому, закон визначає лише максимальні часові періоди для вчинення тих чи інших процесуальних дій. Суддям доцільно додержуватися розумних строків розгляду справи і завершувати справи у розумний для кожного випадку строк, не очікуючи на закінчення граничного строку, визначеного процесуальним кодексом [4, с. 26; 1, с. 3].

З огляду на викладене, впевнені, що проміжок часу, з окресленням граничної темпоральної його межі, протягом якого суд зобов'язаний виконати покладені на нього обов'язки та розглянути справу по суті, безпосередньо визначений процесуальним законом у нормах, які відображають характеристики класичного правового інституту – процесуального строку. Натомість поняття «розумний строк розгляду справи» не є тотожним цьому інституту. Це поняття – більш ємне за змістом та має інше процесуальне призначення.

Як ми вже зазначали, «розумний строк розгляду справи» більшою мірою є концептом, комплексним оціночним поняттям, зміст якого розкривається лише через оцінку відповідних критеріїв. Справді, оцінюючи розумність тривалості судового провадження, обов'язково має бути враховано чи не перейшов суд межі, встановленої законом як максимальний строк розгляду справи й було перевищено, цей факт не може бути тією умовою, що єдина, сама по собі є достатньою для однозначного висновку про порушення судом «розумного строку розгляду

справи» як принципу цивільного судочинства. Навпаки, сутність цього принципу проявляється якраз тоді, коли суд формально вийшов за рамки строків розгляду справи, визначені процесуальним законом, адже саме внаслідок цього якраз і підлягають оцінці інші критерії розумності тривалості судового провадження, про які ми вели мову вище – складність (комплексність) справи, поведінка заявника та державних органів, значущість справи для заявника. Унаслідок оцінки всіх цих критеріїв можливі два висновки: і про те, що тривалість судового провадження була розумною в тих обставинах, що склалися в конкретній справі, і про те, що строк розгляду справи не відповідає принципу розумності. І той, і інший висновок можливі при формальному порушенні судом строку розгляду справи, встановленого процесуальним законом.

З огляду на практику ЄСПЛ, ми не є прихильниками думки, що формальне порушення судом встановленого законом строку розгляду справи однозначно свідчить про порушення принципу «розумного строку розгляду справи». Окрім того, ми вважаємо, що з огляду на зміст оціночного поняття «розумність» загалом та поняття «розумний строк розгляду справи» зокрема можна говорити також і про те, що не завжди є розумним цей строк навіть у тому разі, якщо формально суд розглянув справу без порушення встановленого процесуальною нормою процесуального строку.

Для прикладу проаналізуємо ст. 275 ЦПК України, яка передбачає таке: суд розглядає справи у порядку спрощеного позовного провадження протягом розумного строку, але не більше шістдесяті днів з дня відкриття провадження у справі. Як бачимо, використана законодавцем у ст. 275 ЦПК України конструкція процесуальної норми свідчить про таке собі «поглинання» «розумного строку розгляду справи судом» загальним строком, процесуальним. За результатами тлумачення цієї норми (аналогічної за конструкцією, до речі, зі ст. 205 ЦПК України) ми вбачаємо за можливе зробити такий висновок: гранична межа розгляду справи, встановлена законодавцем, – 60 днів, а в межах цього строку справа має бути розглянута протягом розумного строку. Тобто за задумом законодавця розумний строк вочевидь має бути меншим за 60 днів, але скільки саме має він тривати законодавець не визначає.

Якщо ж застосувати вже проаналізовані нами критерії оцінки розумності тривалості судового провадження, стає очевидно, що в порядку спрощеного провадження суди розглядають велику кількість справ і всі вони відрізняються і складністю (комплексністю), і кількістю учасників, і кількістю та видом доказів, і поведінкою учасників тощо. Так само очевидно, що, наприклад, для розгляду судом однокомпонентної справи з однією позовною вимогою немайнового характеру, з одним позивачем і одним відповідачем, які проживають у одному місті, з мінімальним набором доказів, без необхідності виклику свідків чи проведення експертизи, потребується строк значно менший, ніж для розгляду тим же судом справи з множинністю учасників на боці обох сторін, які проживають далеко за межами місця знаходження суду, де подано велика кількість різного виду доказів, які до того ж заперечуються в належності, допустимості, достовірності, де вимагається допит свідків, залучення експертів тощо.

Чи будуть вважатися розумними строки розгляду справ, якщо і перша, і друга справа будуть розглянуті судом у однаковий строк, за максимально допустимі 60 днів? На нашу думку, ні. В такому разі справді можна стверджувати, що обидві справи розглянуті без порушення строку розгляду, оскільки їх розгляд відбувся без порушення граничних меж, визначених законом. Однак нагадаємо, що для розумних строків судового розгляду притаманний самостійний зміст, відмінний від змісту службових строків, що вироблений прецедентною практикою ЄСПЛ та становить ідеальну часову модель відправлення спра-

ведливого правосуддя [14, с. 89-90]. А якщо так, якщо концепт «розумного строку судового розгляду» має самостійний зміст та прямує до ідеальної часової моделі, то сам по собі факт розгляду судом обох справ без порушення визначеного процесуальною нормою строку розгляду не свідчить про те, що строки розгляду обидвох справ були розумні. Цілком очевидно, що для першої справи розумним був би набагато менший, ніж 60 днів, строк, при тому, що для другої справи цей же строк, 60 днів, був розумним.

Думку на підтвердження нашого висновку можна спостерігати і в праці Гуйвана П. Д. із посиланням на дослідження Банчука О. Ці науковці вважають, що суддям доцільно додержуватися розумних строків розгляду справи і завершувати справи у розумний для кожного випадку строк, не очікуючи на закінчення граничного строку, визначеного процесуальним кодексом [4, с. 26; 1, с. 3], тобто вчені фактично погоджуються з тим, що розумним може бути і той строк, який є меншим, ніж встановлений процесуальним законом. Проте ми погодимося, що такий наш підхід справді прямує до ідеальної часової моделі, яка розумність строку розгляду справи не обмежує формальними рамками.

Тому в цій дискусії ми підтримуємо Турчин-Кукаріну І., на думку якої причиною застосування при регламентації вимог щодо строку розгляду цивільної справи оціночного поняття «розумний строк» є недоцільність чіткої часової регламентації цього поняття з прив'язкою до днів, тижнів чи місяців, адже на практиці щодо кожної цивільної справи (навіть у межах однієї категорії) для забезпечення правильного вирішення справи необхідно здійснити різні кількості та види процесуальних дій. Для повноцінного тлумачення цього оціночного поняття на практиці необхідно встановити орієнтири – критерії розумності строків розгляду справи. При цьому, під розумним строком розгляду справи Турчин-Кукаріна І. пропонує розумити найкоротший у межах закону строк розгляду і вирішення цивільної справи, який визначається необхідною для цієї справи кількістю процесуальних дій, достатніх для повного, всебічного та об'єктивного дослідження наявних у справі доказів, що створить належні умови для ухвалення законного і обґрунтованого рішення та вчасного судового захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів юридичних осіб, інтересів держави [14, с. 87; 16, с. 296-297, 300].

Нам імпонує таке визначення поняття «розумний строк розгляду справи», як дала Турчин-Кукаріна І., оскільки, на нашу думку, воно відображає його сутність і призначення. Також повторимо, що ми вважаємо влучним висновок Сакари Н. Ю., про те, що «розумний строк» судового розгляду справи є оціночним поняттям, правовою аксіомою, яка виникла на підставі п. 1 ст. 6 Конвенції та рішень ЄСПЛ щодо його тлумачення, та становить ідеальну часову модель відправлення правосуддя [14, с. 90].

Ураховуючи ці визначення та ст. 121 ЦПК України, можемо дати власне визначення «розумного строку судового розгляду справи», під яким пропонуємо розумити оціночне поняття, яке розкриває свій зміст унаслідок застосування критеріїв, напрацьованих у практиці ЄСПЛ, та характеризується оцінкою конкретних обставин справи і процесуальних дій учасників справи та суду, учинених під час розгляду справи, внаслідок здійснення якої можна зробити обґрунтований висновок про те, чи був час, витрачений судом на розгляд справи, виправданим із точки зору процесуальної доцільності та достатнім для виконання завдань цивільного судочинства, та чи була судом розглянута справа без невиправданих зволікань.

При цьому ми вважаємо, що відсутність нормативного закріплення в ЦПК України визначення поняття «розумний строк розгляду справи» не впливає на значення цього поняття та його зміст як принципу цивільного судочинства. Як би повно не було сформульоване це визначення

в ЦПК України, але так чи інакше вказаний принцип повинен тлумачитися в світлі ст. 6 Конвенції, а отже, через практику ЄСПЛ, тобто через застосування та оцінку відповідних критеріїв із релевантної практики ЄСПЛ і цього нам не уникнути. Натомість формулювання та нормативне закріплення певного визначення цього концепту в національному процесуальному законі може слугувати причиною формального звуження його змісту, що неприпустимо.

З іншого боку, ми підтримуємо позицію вчених, які наполягають на тому, що критерії розумності тривалості судового провадження все ж таки мають бути нормативно закріплені в процесуальному законі, адже відсутність такого закріплення впливає на здійснення судочинства, оскільки визначення того, який строк слід вважати розумним, буде відносно суб'єктивним і може різнитися з точки зору суду і з точки зору інших учасників справи [5, с. 48].

За таких обставин, в умовах недостатнього нормативного врегулювання в національному законодавстві концепту та принципу «розумного строку розгляду справи», суддям можна запропонувати наступний алгоритм дій для здійснення так званого внутрішнього аналізу дотримання розумних строків розгляду справ.

По-перше, слід зважати на нормативно закріплені строк розгляду справи загалом, – граничний строк, як він установлений ЦПК України, і прогнозувати виконання процесуальних та організаційних обов'язків суду із огляду на необхідність суворо додержуватися цього строку. Судді важливо знати та розуміти релевантну практику ЄСПЛ щодо критеріїв, які враховуються для оцінки розумності тривалості судового провадження, і проводити на їх основі аналіз справ, що перебувають у його провадженні, особливо тих, які потенційно можуть бути розглянуті з порушенням строків.

По-друге, вже на етапі відкриття провадження в справі застосовувати ст. 121 ЦПК України й урахувати, що строк розгляду справи загалом насправді складається зі строків учинення великої кількості процесуальних дій. А тому не допускати встановлення для будь-якої процесуальної дії строку невинуватого тривалості.

По-третє, приділяти прискіпливу увагу ознакам, які можуть свідчити про свідоме затягування будь-якою зі сторін судового провадження, та попереджувати чи прискіпати подібне, як-от: подання з порушенням строку процесуальних документів по суті справи (відзив, відповідь на відзив, заперечення на відповідь на відзив), що зумовлює відкладення судових засідань для ознайомлення зі змістом цих документів інших учасників справи; подання заяв про відкладення розгляду справи без надання доказів про поважність причин неявки в судові засідання; відмова учасника справи одержувати поштову кореспонденцію від суду та/або від учасників справи та використання цього факту для відкладення розгляду справи в суді; систематична зміна учасником справи своїх представників та використання цього для відкладення розгляду справи в суді; подання заяв про виклик великої кількості свідків, покази яких, фактично, спрямовані на підтвердження однієї й тієї ж обставини; заявлення безпідставних клопотань, у тому числі про відвід суду; інші дії, що містять ознаки зловживання правом і спрямовані на затягування судового процесу.

По-четверте, розуміти, що в умовах помітної чи значної робочої завантаженості судді планування вчинення певних, процесуально емних, дій та судових засідань у кожній справі заздалегідь – вкрай важливий процес, який дозволяє уникнути штучних проблем, наприклад,

призначення до розгляду кількох справ на один і той же час, які хоч і формальні, але тим не менш тягнуть за собою відкладення розгляду якоїсь справи, що загрожує розумності тривалості судового провадження.

По-п'яте, пам'ятати, що строк розгляду справи залежить не тільки від учинення процесуальних дій як таких, але й від значної кількості організаційних дій, фактичне виконання яких здійснює не суддя, а помічник судді, секретар судового засідання, апарат суду і т.ін., а тому важливим є не лише грамотне планування суддею свого робочого часу, але й організація роботи «офісу судді» та розумний контроль судді за роботою його працівників.

Висновки. Додержання такого принципу судочинства як розумний строк розгляду справи більшою мірою перебуває під впливом і волею судді (суду), як суб'єкта, на якого законом покладено обов'язок організації та ведення судового процесу, хоча поведінка учасників справи теж немало впливає на цей процес, а тому суд повинен зважати на ознаки, які можуть свідчити про свідоме затягування судового провадження будь-якою зі сторін, та оперативно реагувати на подібне. Розумний строк розгляду справи більшою мірою є концептом, комплексним оціночним поняттям, зміст якого розкривається лише через оцінку відповідних критеріїв, напрацьовані ЄСПЛ і які до цих пір не знайшли належного відображення в цивільному законодавстві. Зокрема: складність (комплексність) справи, поведінка заявника, поведінка державних органів та значущість питання (справи) для заявника. Оціночне поняття «розумний строк розгляду справи судом» неможливо ні наповнити змістом, ні застосувати «відірвано» від обставин конкретної справи, яка розглядається судом, без оцінки різноманітних факторів, пов'язаних як з питаннями факту, так і з правовими аспектами, процесуальною поведінкою учасників справи, державних органів та самого суду в цій, конкретній справі. При цьому, в законодавстві немає і, ми впевнені, не може бути єдиного, шаблонного набору критеріїв, який би слугував такою собі «формулою», застосувавши яку можна було б зробити висновок про те чи розумна тривалість розгляду справи, чи ні. Цей висновок впливає і з самої суті оціночного поняття як такого, і з практики ЄСПЛ за результатами розгляду справ за заявами про порушення ст. 6 Конвенції.

Спростовано твердження про те, що при визначенні тривалості проміжку часу, протягом якого суд зобов'язаний вирішити справу, неможна використовувати оціночні поняття, а закріплення на галузевому рівні вимоги щодо «розумного строку» судового розгляду призвело, по суті, до невизначеності строку, протягом якого суд зобов'язаний розглянути справу. Аргументовано, що така позиція хибна, оскільки побудована на змішуванні поняття «процесуальний строк» як класичного процесуального інституту та поняття «розумний строк розгляду справи судом» як правового концепту, засади, принципу здійснення цивільного судочинства. Доведено, що оціночне поняття «розумний строк» хоч і не встановлює чіткого проміжку часу, протягом якого суд зобов'язаний виконати покладені на нього обов'язки, але це поняття має інше значення та інше призначення, в тому числі й процесуальне. Тому поняття «розумний строк» розгляду справи не може і не повинно встановлювати чітких темпоральних меж учинення тих чи інших процесуальних дій, у тому числі й установлювати чіткий графік виконання суддею процесуальних обов'язків, адже такі межі встановлюються процесуальними строками в класичному їх розумінні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Банчук О. Розумний строк розгляду справи у суді: європейські стандарти та українські реалії. *Адвокат*. 2005. № 11 (62). С. 7-10.
2. Білик Л.Д. Правові питання строків у цивільному судочинстві. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. № 2 (21). С. 221-224.
3. Гончаренко О.А. «Розумний строк» розгляду справи у практиці Європейського суду з прав людини. *Форум права*. 2012. № 3. С. 126-131
4. Гуйван П.Д. Розумний строк розгляду справи. Українські законодавчі та правозастосовні реалії. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 3. С. 144-149.
5. Дяченко С.В., Шпак М.І. Нормативне закріплення принципу розумності строків у цивільному судочинстві та проблематика його реалізації. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Т. 30 (69). 2019. № 6. С. 46-50.
6. Ізарова І.О. Теоретичні засади цивільного процесу Європейського Союзу : монографія. К.: ВД «Дакор», 2015. 336 с.
7. Кисла К.О., Дяченко С.В. Відповідальність за затягування провадження як приклад порушення принципу розумності строків у цивільному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 114-117.
8. Комарова Т. А. Верховенство права, розумність и справедливость как основные начала системы пересмотра судебных актов в гражданском судопроизводстве : дисс. канд. юрид. наук. 12.00.015 / Саратов, 2017. 204 с.
9. Лагута В.О. Критерії визначення розумних строків. *Форум права*. 2013. № 3. С. 328-332.
10. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. – 2-е вид., перероб. і доп. / За ред. О.В. Дзери (кер.авт.кол.), Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця. К. : Юрінком Інтер, 2006. Т. І. 832 с.
11. Пахлеванзаде А. Особливості застосування принципу розумності строку в законодавстві західноєвропейських країн. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2016. Вип. 1(4). С. 84-88
12. Петро Гуйван. Значення темпоральних чинників у практиці Європейського суду з прав людини. Поняття розумного строку розгляду справи в національному судочинстві (частина 1). *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 24-28
13. Рішення Європейського суду з прав людини від 01 червня 2006 року в справі «Дульський проти України» (заява № 61679/00). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_045.
14. Сакара Н.Ю. Про правову природу «розумного строку» судового розгляду. *Юрист України*. 2014. № 3. С. 84-91.
15. Солдатський В. Розумні строки в контексті рішень Європейського суду з прав людини. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2015. С. 112-116.
16. Турчин-Кукаріна І. Визначення змісту та обсягу цивільно-процесуального оціночного поняття «розумний строк». *Право України*. 2012. № 7. С. 294-301.
17. Цувіна Т.А. Особливості обчислення розумного строку судового розгляду цивільних справ у контексті практики Європейського суду з прав людини. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 130. С. 95-104.
18. Ягунов Д. Категорія «розумний строк судового розгляду» у практиці Європейського суду з прав людини. URL: https://dmytro-yagunov.at.ua/news/rozumnij_strok_sudovogo_rozgljadu/2010-03-02-123.
19. Рожнов О.В. Процесуальні строки (теорія та практика). *Судова практика*. 2008. № 3. С. 3–10.